

ЗМІСТ

<i>Передмова до українського видання</i>	9
<i>Передмова</i>	11
<i>Таблиці</i>	16
<i>Скорочення</i>	18
<i>Розділ 1. Японське «диво»</i>	20
<i>Розділ 2. Економічна бюрократія</i>	58
<i>Розділ 3. Зародження промислової політики</i>	114
<i>Розділ 4. Економічний генштаб</i>	152
<i>Розділ 5. Від Міністерства військового постачання до ММТП</i>	199
<i>Розділ 6. Інституції швидкого зростання</i>	247
<i>Розділ 7. Адміністративне керівництво</i>	299
<i>Розділ 8. Інтернаціоналізація</i>	339
<i>Розділ 9. Яка вона, японська модель?</i>	374
<i>Додаток А. Політичне й адміністративне керівництво торгово-промислової бюрократії, 1925–1975 роки</i>	396
<i>Додаток Б. Внутрішня структура міністерства. Вибрані дати. 1925–1973 роки</i>	403
<i>Додаток В. Бюрократична кар'єра заступників міністра Сахаші й Імая</i>	413
<i>Бібліографія</i>	416
<i>Примітки</i>	432

Лише керівники — а не природа, закони економіки або уряди — роблять ресурси продуктивними.

Пітер Друкер,
«Керівництво у неспокійні часи»
(Managing in Turbulent Times)

ПЕРЕДМОВА

ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Я ставлю цю книжку Чалмерса Джонсона, автора концепції «держави розвитку» (developmental state), на окрему полицю, поряд із роботами Фрідріха Ліста та Еріка Райнерта. І раджу прочитати її кожному державному діячу, бізнесмену та науковцю. Вона не залишить байдужими тих, хто цікавиться економікою. І обов'язково знадобиться всім, хто візьме участь у повоєнній відбудові та розвитку України.

Ця книжка про те, як Японія постала з попелу війни та збудувала одну з найпродуктивніших світових економік. Стартувавши з дефіциту, розрухи і бідності, японці виростили другу найбільшу економіку світу — індустріальну й високотехнологічну. Погодьтеся, для країни, позбавленої природних багатств, з такою невеликою територією, після глибоких економічних криз і масштабних руйнувань — це справжнє диво.

Чи багато у світі країн, які за 20 років збільшили виробництво майже в 14 разів, а економіку — всемеро? Японці спочатку й самі не вірили у масштабний і тривалий успіх. Та вже незабаром стало очевидно, що їхній шлях — це не лише прецедент, а й модель для наслідування. І вже незабаром японські рецепти старанно переймали майбутні економічні «зірки» — Сінгапур, Південна Корея і Китай.

Автор книжки називає японський кейс «прикладом найуспішнішої в історії стратегії цілеспрямованого розвитку». Він показує,

що в ньому значно менше «дива» і значно більше — правильної економічної інженерії та політики, зміст яких, до речі, не був винаходом Японії. Уже не одне століття економічний націоналізм, протекціонізм та економічна інженерія «відточувались» на Заході. Японія ж виявилась вельми здібним і старанним «учнем». Вона застосувала ці давні західні рецепти в концентрованому вигляді, при цьому демонструючи мистецтво балансу та синтезу: державного протекціонізму та збереження конкуренції, ретельного планування і свободи підприємництва, сильної держави та великого бізнесу, національної стратегії та міжнародної співпраці, дисципліни і креативності, політичної волі та сміливості експериментувати.

Автор показує, як і ким було створено японське «економічне диво», і навчає, як держава, що відстала від інших, в умовах глобальної конкуренції може вибратись нагору, якщо вона, як економічний архітектор чи інженер, створить умови і стимули для індустріалізації, що покращать структуру економіки та прискорять зростання. Продумано, цілеспрямовано і послідовно, протягом кількох десятиліть.

«Анатомія» економічного піднесення Японії в аспектах культури, організації, змісту економічної політики — надзвичайно повчальна. Звісно ж, скопіювати японське диво «1 до 1» (як і будь-яке інше) неможливо. Але почерпнути в ньому натхнення, віру, філософію та інструментарій — розумно й доцільно. Саме тому Українська асоціація Римського клубу та видавництво «Наш Формат» за підтримки ГО «Реформація», компанії ІНТЕРПАЙП та CEO Club Ukraine вирішили видати цю книжку. Ми обов'язково переможемо, захистивши не тільки Україну, а й найвищі людські цінності та здобутки цивілізації. І обов'язково відбудуємо й розвинемо нашу економіку, відкриваючи світу нове «економічне диво» — українське.

*Президент Української асоціації Римського клубу, член-кореспондент Всесвітньої академії науки та мистецтва,
д-р екон. наук
ВІКТОР ГАЛАСЮК*

ПЕРЕДМОВА

Зв'язок між державними інституціями та економічною активністю є, мабуть, найстарішою і найголовнішою темою у вивченні політичної економії. Відмінності, що існують у цій сфері, лежать в основі всього сучасного політичного аналізу: вільна торгівля проти меркантилізму, соціалізм проти капіталізму, невтручання держави в економіку проти встановлення соціальних цілей, державний сектор проти приватного, і нарешті, важливість процедур (свобода) проти важливості результатів (рівність). У цій дискусії Японія займає окреме місце: і як модель, і як прецедент. Повоєнний економічний тріумф Японії — тобто безпрецедентне економічне зростання, що зробило цю країну другою найпродуктивнішою відкритою економікою світу, — найкращий приклад керованої державою ринкової системи з тих, що наразі існують; і сама Японія повністю або частково стала моделлю для багатьох промислових систем — і розвинених, і тих, що розвиваються.

У центрі уваги цієї книжки — один із японських бюрократичних апаратів, зокрема знамените Міністерство міжнародної торгівлі і промисловості (ММТП) як провідний державний економічний гравець. Хоча ММТП було не єдиним важливим агентом впливу на економіку і держава в цілому не завжди відігравала провідну роль, я не хочу применшувати значення цього суб'єкта. Без згадки про внесок ММТП неможливо зрозуміти конкретну швидкість, форму й наслідки японського економічного зростання. Співпрацю

між державою та великим бізнесом уже давно визнано визначальною характеристикою японської економічної системи, але роль держави у цій співпраці дуже довго або засуджувалася як надмірно зарозуміла, або відкидалася і вважалася звичайною підтримкою, без жодного докладного аналізу цих питань. За допомогою цієї книжки я сподіваюся виправити ситуацію.

Історія ММТП має ключове значення для економічної та політичної історії сучасної Японії. Як і методи й досягнення японської економічної бюрократичної системи є ключовими в суперечках і дискусіях, що тривають між прихильниками командної економіки комуністичного зразка і змішаної ринкової економіки західного типу. Цілком бюрократизована командна економіка неправильно розподіляє ресурси й придушує ініціативу; щоб функціонувати, такі країни повинні замкнути населення за «залізною завісою» або іншими більш-менш непроникними бар'єрами. Змішана ринкова економіка з великими труднощами знаходить способи нав'язати своїм ринковим системам політично визначені пріоритети і водночас не підхопити «англійську хворобу»⁴ або не розчаруватися через юридичну зарегульованість американського зразка. Звичайно, японці не мають відповідей на всі запитання. Але з огляду на те, що майже всі рішення важливих проблем кінця ХХ століття (енергопостачання, захист довкілля, технологічні нововведення тощо) передбачають розширення офіційної бюрократичної системи, конкретні японські пріоритети й процедури є вельми повчальними. Принаймні вони повинні застерегти стороннього спостерігача, що японські досягнення мають свою ціну.

Японський досвід як окремих приклад пізнього розвитку відрізняється від західних ринкових економік, комуністичних диктатур або нових держав повоєнного світу. Найважливішою відмінністю є те, що в Японії держава бере участь в економіці спільно з приватним сектором, і обидва сектори — державний та приватний — удосконалюють засоби, що дозволяють ринку працювати для потреб розвитку. Цей випадок виявився прикладом найуспішнішої в історії стратегії цілеспрямованого розвитку. Сьогодні він

⁴ British disease, англійська або британська хвороба, — зневажлива назва періоду економічного застою у Британії 1970-х років, коли країну називали Sick man of Europe, «європейським хворим». — *Прим. пер.*

повторюється у державах Східної Азії — Тайвані й Південній Кореї — а також у Сінгапурі та інших країнах Південної та Південно-Східної Азії, де нещодавно почалася індустріалізація. Японський приклад, як реакція на перших бенефіціарів промислової революції, виявився незрівнянно успішнішим, ніж командні економіки комуністичного світу, цілковито контрольовані державою. Після смерті Мао Цзедуна навіть Китай почав визнавати, хоч іще не наслідувати, досягнення капіталістичної держави розвитку*.

З причин, наведених у розділі 1, це дослідження проведене в історичному вимірі. Часовий проміжок з 1925 по 1975 рік має важливе значення, тому що він починається зі створення офіційного бюрократичного апарату, що займався промисловою політикою, охоплює період, коли були виявлені й активно обговорені головні проблеми промислової політики, а також відображає кадрову й організаційну наступність, що існує між довоєнним і повоєнним періодами. Перші два розділи виконують роль прологу до цієї історії і присвячені поясненню суперечностей, що оточують власне промислову політику і японську форму правління, у якій домінує бюрократія. В останньому розділі я окреслюю деякі ширші теми, що підняті у книзі, і намагаюся підсумувати модель японської політичної економії.

У цій історії я також пробую аналізувати мову японської бюрократії: її поняття, евфемізми й гасла. Читачів, які не знають японської, може дратувати повторення транслітерованих японських термінів у дужках. У такому разі перепошую, але це потрібно, щоб підкреслити: мова бюрократії часто евфемістична і непрозора. Ті, хто вивчає Японію і опанував цю мову, захочуть напевне знати, які терміни ховаються за перекладом, зокрема, через те, що назви законів та організацій у Японії часто передаються англійською по-різному, у кілька способів. Водночас для читачів, які цікавляться Японією, але не читають японською, усі терміни, закони, назви книжок та назви асоціацій перекладено англійською. Японські особові імена подано за японською

* Держава розвитку (англ. developmental state), інколи «жорстка держава» (англ. hard state) — термін, що використовується науковцями у сфері міжнародної економіки для опису керованої державою макроекономічного планування у Східній Азії в другій половині ХХ ст. — *Прим. наук. ред.*

традицією — спершу прізвище, а потім ім'я. У додатку А викладено повний перелік кабінетів, міністрів і заступників міністрів ММТП за період з 1925 по 1975 рік. Також деяким читачам може бути складно розрізнити численні імена японців, що трапляються в цій книжці. Накамура, Нагамура, Накаяма і Нагаяма — абсолютно різні імена, коли їх написати японською, але в англійському написанні ця відмінність зазвичай нівелюється. За це я не перепрошую. Надто вже багато досліджень бюрократії та державної політики читається так, ніби автор має справу з безтілесними абстракціями, і мало пов'язані з тим, що відбувалося насправді. Почасти ця книжка про бюрократів, які ще працюють, і їхні імена, природно, трапляються часто.

Під час підготовки цієї книжки мені допомогли чимало людей та організацій. В Японії це професори Токійського столичного університету Масумі Джюнносуке й Акагі Сурукі, які скеровували мене до потрібних матеріалів, активно обговорювали зі мною предмет дослідження і вказували, які теми мають більше чи менше значення. Йококава Хіроші з ММТП навчався у Берклі в 1978–1979 роках і неабияк долучився до підготовки мого курсу, присвяченого японській політиці. В отриманні побіжних матеріалів про минуле ММТП безцінну допомогу мені надали Ютані Ейджі зі Східноазійської бібліотеки, Університет Каліфорнії (Берклі) і Мурата Шіро з книгарні Murata Bookstore, розташованої за адресою: Takaban 3-9-8, Meguro-ku, Токуо. Центр японських досліджень Інституту східноазійських досліджень Університету Каліфорнії (Берклі) підтримав моє дослідження фінансово, надавши грант на поїздку до Японії і забезпечивши чудову університетську атмосферу, у якій можна було перевірити деякі з моїх ідей. Від початку дослідження 1972 року я отримував наукову допомогу від кількох аспірантів з Берклі, зокрема від Фуджімото Тецуї, Ясуді Рюджі, Кавамото Чідзуко, Готоди Теруо, Мікумо Акіко, Мацумото Йоко й Чана Даль-джюна. Також дякую Полін Фокс із Палм-Спрінгс, штат Каліфорнія, за те, що робила для мене вирізки з Los Angeles Times протягом восьми років.

У найбільшому боргу я перед Шейлою Джонсон за набір і професійне редагування мого рукопису.